

УДК 159.9.07: 159.3: 378

ДУХОВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Статтю присвячено феномену духовної детермінації характерологічного розвитку особистості в юнацькому віці. На основі експериментального дослідження духовної сфери й ступеня гармонійності характеру сучасних старшокласників і студентів автором визначено психологічні закономірності впливу духовності на процес характерологічного розвитку юнаків та дівчат. Духовність виступає важливим фактором гармонізації характеру особистості в юнацькому віці. Проте, духовний потенціал особистості не завжди позитивно корелює з гармонійністю її характеру, оскільки процес гармонізації характеру не є лінійним: він має періодичність гармонійного підйому та кризових станів. Кризові періоди супроводжуються вираженою дисгармонійністю характеру, що спричиняє соціально-психологічну дезадаптацію особистості. Експериментальне дослідження духовного рівня та ступеню гармонійності характеру сучасної української молоді показало, що серед усіх верств юнацтва переважають духовні але дисгармонійні особи. В цілому, статистика свідчить про те, що серед молоді більше духовних осіб ніж бездуховних, проте ступінь гармонійності характеру, на жаль, переважає у бік дисгармонійності. 20 % опитаних є бездуховними особами, що мають дисгармонійний характер. Це дуже високий відсоток юнаків та дівчат, які створюють своєрідну «зону ризику» – потенційно психопатичних особистостей. Вони, самі знаходячись у стані емоційного дискомфорту та соціально-психологічної дезадаптації, дисгармонізують сферу міжособистісних стосунків навколо, оскільки не володіють психологічними механізмами духовного розвитку (децентрацією, рефлексією, совісністю) і не мають моральних ставлень до інших. Лише за умови неперервного духовного розвитку та невпинної моральної боротьби людини з власною недосконалістю відбувається поступова гармонізація характеру відповідно до духовно-морального ідеалу.

Ключові слова: особистість у юнацькому віці, духовність особистості, характерологічний розвиток, гармонійність характеру.

PAVLYK N.V.

A SPIRITUALITY AS A FACTOR OF CHARACTEROLOGICAL DEVELOPMENT OF YOUTH PERSONALITY

The article is devoted to the analysis of a phenomenon of spiritual determination of characterological development of youth personality. On the basis of an experimental research of spiritual sphere and a degree of a harmony of character of modern senior pupils and students the author allocates psychological laws of influence of spirituality for process characterological development of young men and girls. Spirituality is the important factor of harmonization of character in youth. However, the spiritual potential of the personality not always positively correlates with a harmony of its character, because a process of harmonization of character is not linear: it has periodicity of harmonious rise and crisis. The crisis periods are accompanied expressed disharmony of character and promotes socially-psychological disadaptation of personality. The experimental research of a spiritual level and degree of a harmony of character of modern Ukrainian youth has shown, that spiritual persons which have a characterological disharmonious prevails among all layers of youth. 20 % of youth have a low level of spirituality and harmony of character. It is very high percent of young men and girls which are in «a zone of risk». They are potentially psychopathic persons. They have an emotional discomfort and disharmonizes a sphere of interpersonal relations around them, because they have not own psychological mechanisms of spiritual development and have no moral attitudes to other people. Only under condition of continuous spiritual development and continuous moral struggle of the personality against own imperfection there is a gradual harmonization of character according to a spiritually and moral ideal.

Keywords: the youth personality, spirituality of personality, characterological development, a harmony of character.

Павлык Н.В.

ДУХОВНОСТЬ КАК ФАКТОР ХАРАКТЕРОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Статья посвящена анализу феномена духовной детерминации характерологического развития личности в юношеском возрасте. На основе экспериментального исследования духовной сферы и степени гармоничности характера современных старшеклассников и студентов автором выделены психологические закономерности влияния духовности на процесс характерологического развития юношей и девушек. Духовность выступает важным фактором гармонизации характера личности в юношеском возрасте. Однако, духовный потенциал личности не всегда позитивно коррелирует с гармоничностью ее характера, поскольку процесс гармонизации характера не является линейным: он имеет периодичность гармоничного подъема и кризисных состояний. Кризисные периоды сопровождаются выраженной дисгармоничностью характера, что вызывает социально-психологическую дезадаптацию личности. Экспериментальное исследование духовного уровня и степени гармоничности характера современной украинской молодежи показало, что среди всех слоев юношества преобладают духовные но дисгармоничные личности. В целом, статистика свидетельствует о том, что среди молодежи больше духовных лиц чем бездуховных, а степень гармоничности характера, к сожалению, перевешивает в сторону дисгармоничности. 20 % опрошенных являются дисгармоничными и бездуховными - это очень высокий процент юношей и девушек, которые создают своеобразную «зону риска» - потенциально психопатических личностей. Они, сами находясь в состоянии эмоционального дискомфорта и социально-

психологической дезадаптации, дисгармонизируют сферу межличностных отношений вокруг себя, поскольку не владеют психологическими механизмами духовного развития (децентрацией, рефлексией, совестью) и не имеют нравственных отношений к другим людям. Лишь при условии непрерывного духовного развития и непрерывной нравственной борьбы человека с собственным несовершенством происходит постепенная гармонизация характера в соответствии с духовно-нравственным идеалом.

***Ключевые слова:** личность в юношеском возрасте, духовность личности, характерологическое развитие, гармоничность характера.*

Сьогодні, в період реформування українського суспільства на засадах ринкової економіки та правової демократії відбуваються неоднозначні й суперечливі процеси тимчасового зниження духовно-моральних стандартів у суспільстві, що значно впливає на процес соціально-психологічної дезадаптації особистості та дисгармонізації характеру в юнацькому віці. Втрата духовно-морального підґрунтя, панування духу корисливості, пристосування до морально-патогенних умов сучасної культури викликає розвиток дисгармоній характеру в багатьох юнаків та дівчат. Інтелектуальний розвиток в системі сучасної освіти заохочується більшою мірою ніж розвиток гармонійного характеру й особистості в цілому. Як наслідок, старшокласники мають значні характерологічні дисгармонії, не вміють керувати власними почуттями, що зумовлює нездатність до побудови дружніх, толерантних міжособистісних стосунків. Отже, проблема гармонійного характерологічного розвитку в юнацькому віці залишається не розв'язаною і набуває особливої актуальності.

Характер означає якість особистості, що узагальнює сукупність стійких індивідуальних властивостей, які проявляються у діяльності та поведінці. Характер являє собою єдність особистісної спрямованості й волі людини [1].

Важливим чинником виховання гармонійного характеру особистості виступає розвиток і розкриття духовного потенціалу молоді. Будь-яка традиційна культура ґрунтується на духовних засадах, що спрямовують особистість до гармонізації шляхом духовно-морального саморозвитку. Альтернативою є сучасна масова культура, яка вважає за норму моральну деградацію, подружні зради, статтеву розпусту, гонитву за грішми й владою. В сучасному суспільстві відбувається поступове зсування цінностей до полюсу нижчих (матеріальних), яке сьогодні набуло загрозливого характеру. Негативні зміни у світогляді людей є критерієм спрямованості процесу деструктивної трансформації суспільства. Сучасна молодь відрізняється високим рівнем інтелекту

при відсутності знань духовного змісту [4]. За даними сучасних психолого-соціологічних досліджень, лише 4 % сімей вважають за потрібне активно протистояти нашестю соціальної жорстокості, антиморальності [5, 8]. При відсутності духовно-морального компоненту людина може самореалізовуватися в соціумі, але не може стати особистістю, що сутнісно самоактуалізується у духовному вимірі. Отже, розвиток духовного потенціалу сучасних юнаків і дівчат виступає важливим чинником виховання гармонійного характеру особистості в юнацькому віці.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування цього положення та експериментальне визначення психологічних закономірностей впливу духовних чинників на характерологічний розвиток сучасної молоді.

Юнацький вік є сензитивним щодо духовно-морального самовизначення й свідомого самовиховання характеру. Е. О. Помиткін, зазначає, що соціально-психологічні умови розвитку сучасної молоді мають істотні відмінності: свобода від сімейного тиску і водночас, нестача уваги батьків; несприятливий вплив засобів комунікації, інформаційна обізнаність при відсутності духовно-моральних знань, орієнтація на цінності споживацтва та егоцентричні орієнтири, що ускладнює процес духовно-морального розвитку молоді [4].

Гармонійність характеру у сполученні з духовністю є ознакою конструктивного особистісного розвитку. Але, нажаль, так буває не завжди. Розглянемо духовний та характерологічний розвиток особистості й зробимо спробу встановити психологічні закономірності їхнього співвідношення. *«Духовний розвиток – це процес свідомого самовдосконалення особистості, що спрямовує людину на підпорядкування свого біологічного та соціального «Я» вищим ідеалам у руслі Краси, добра, Істини, гармонізацію поведінки та способу життя»* [4, 74]. Отже, духовний розвиток полягає у засвоєнні людиною та актуалізації у житті духовних цінностей (добра, краси, істини, релігійності, любові тощо). Духовність – це активність духу, що являє собою: 1) вищу Божественну якість, яка надає душі вищі стани (віру, надію, любов); 2) це Божественна Сила для розвитку життя, для співтворчості з Богом; 3) це джерело психічної енергії, що забезпечує самосвідомість, рефлексію, емоційно-вольову

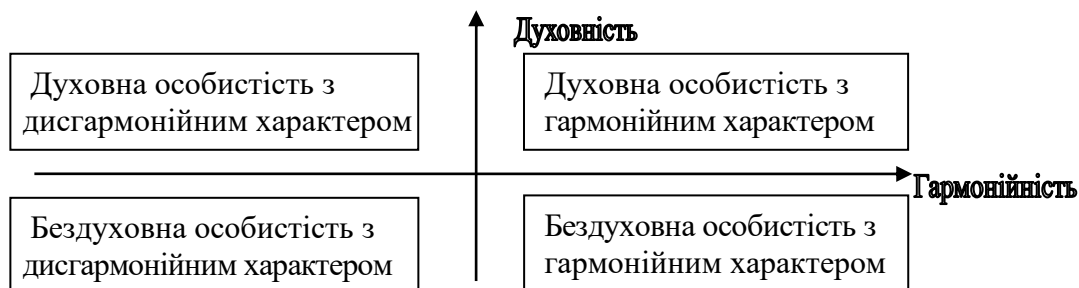
активність. Е.О. Помиткіним було визначено такі психологічні механізми духовного розвитку як *ідентифікація* (з духовною особистістю як прикладом для наслідування), *децентрація* (подолання власного егоцентризму), *рефлексія* (свого внутрішнього світу), *трансценденція* (розширення свідомості за межі буденності) та *почуття буттєвої єдності* зі світом.

Ми символічно припускаємо, що духовний розвиток має *вертикальний вимір* індивідуального людського буття (у напрямі досягнення почуття загальної єдності, любові). Що ж стосується *характерологічного розвитку* особистості, слід зазначити, що він може відбуватись як у гармонійному напрямі, так і дисгармонійному. Набуття характерологічних дисгармоній зумовлено переважно порушенням духовно-моральної саморегуляції (у наслідок девіацій морального та вольового компонентів характеру). На перший погляд, спираючись на висновки багатьох дослідників стосовно того, що духовний розвиток визначає гармонійність характерологічного, достатньо було б для вирішення психологічних проблем людини спрямовувати її у русло духовного розвитку. Але проблема полягає в тому, що саме характерологічні дисгармонії (як система стійких деструктивних ставлень особистості й стереотипів її поведінки) заважають людині духовно розвиватись. Наприклад, існують випадки, коли духовна, моральна особистість має певні психологічні проблеми суто емоційного характеру (емоційну лабільність, хронічну невпевненість, песимістичність тощо), що перешкоджає її соціально-психологічній адаптації та конструктивній духовно-моральній самоактуалізації. Або самотня егоїстична людина, яка також не може подолати свій егоцентризм, також страждає від депресії, оскільки нездатна вийти за межі власного індивідуалізму і відчутти духовні почуття (любові, турботи про інших).

Інакше кажучи, характерологічний розвиток можна представити як рух особистості у горизонтальному вимірі (гармонійний розвиток – це рух уперед, а дисгармонійний – рух назад). Таким чином, зобразимо співвідношення духовного і характерологічного розвитку особистості у вигляді системи координат (на кшталт круга Г. Айзенка), де духовність – це вертикальна вісь, а гармонійність характеру – горизонтальна (див. Мал. 1). Слід зазначити, що жодна людина

протягом життя не минає особистісних криз, які зумовлюють у певних випадках формування й закріплення характерологічних дисгармоній, ознаками яких можуть стати такі риси характеру як тривожність, дратівливість, агресивність та інші.

Отже, усі чотири визначені стани співвідношення духовності й гармонійності характеру є динамічними психічними утвореннями.

Мал. 1. Співвідношення духовності особистості та гармонійності характеру

Сполучення певного ступеню духовності й гармонійності характеру визначає чотири основних типи. До *першого* типу належать духовні юнаки та дівчата, які мають гармонійний характер (це бажаний стан особистості). *Другим* типом є бездуховна особистість, яка має гармонійний характер (це типовий представник радянського суспільства, яке намагалося формувати гармонійну людину, ігноруючи її духовний розвиток). Це тип соціально адаптованої особистості, яка здатна оптимально функціонувати лише за умови зовнішньої та внутрішньої стабільності, але під час життєвих криз такі люди, не витримуючи психологічного тиску, переходять до *третього* типу – бездуховних та дисгармонійних особистостей і часто починають вживати алкогольні або наркотичні речовини з метою зниження психічного напруження. Психологічні ознаки цього типу висвітлені у психіатричних дослідженнях як типи психопатій – дисгармоній характеру («розлади особистості»).

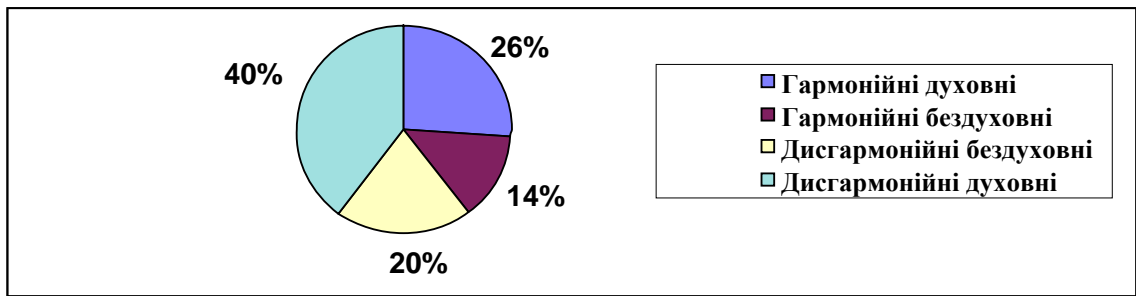
І, нарешті, *четвертий* – так званий, «кризовий» тип – духовні особистості, які мають характерологічні дисгармонії. Це тип невротичної особистості, яка поряд з розвинутими духовними якостями (совісністю, відповідальністю) має певні емоційно-вольові дисгармонії характеру (тривожність, нестриманість, песимістичність тощо).

Звідси випливає, що рівень духовного розвитку особистості не завжди визначає ступінь гармонійності її характеру. Продемонструємо цю тезу

прикладом експериментального дослідження співвідношення ступеню духовності та гармонійності характеру старшокласників, учнів ПТНЗ та студентів ВНЗ.

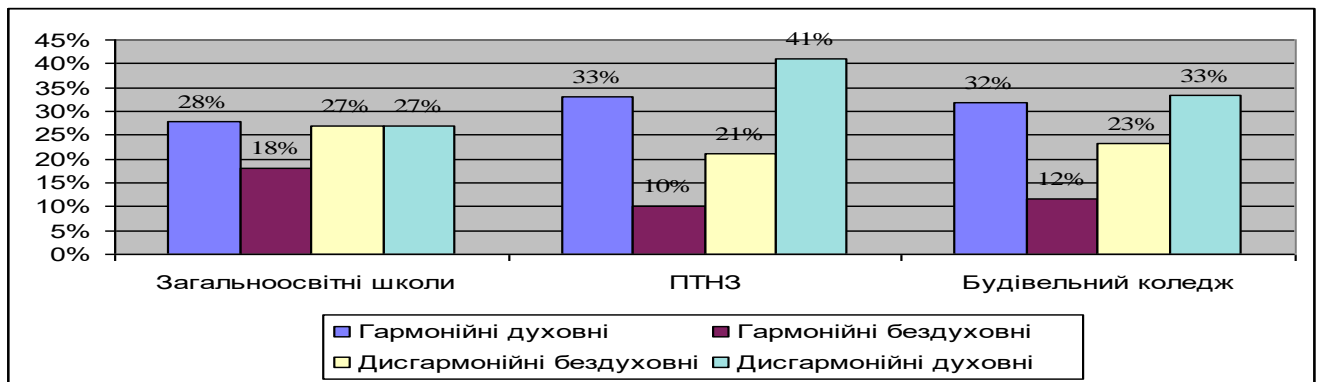
В експерименті брало участь 1570 юнаків та дівчат віком від 15 до 24 років, а саме: 450 учнів 9-11-х класів загальноосвітніх шкіл, 119 учнів I-III курсів ПТНЗ переробної промисловості, 60 студентів I-III курсів будівельного технікуму та 940 студентів I-V курсів педагогічного університету ім. Б. Гринченка: Інституту практичної психології та соціальної педагогіки (185 осіб); Інституту мистецтв (за спеціальностями «Хореографія», «Музика», «Дизайн», «Художнє мистецтво») (185 осіб); Педагогічного інституту (за спеціальністю «Початкова освіта») (172 особи), Інституту суспільства (за спеціальностями «Історія», «Інформатика») (196 осіб) та Гуманітарного інституту (за спеціальністю «Іноземна філологія») (210 осіб). Гендерний склад в усіх вибірках є змішаним. Загальна вибірка включає достатню кількість осіб різних вікових, гендерних та професійних категорій для того, щоб визначити психологічні закономірності впливу різноманітних факторів на ступінь гармонійності характеру в юнацькому віці.

В якості системи критеріїв *гармонійності* характеру було обрано: моральну вихованість, цілісність, урівноваженість, силу та м'якість характеру [3]. Серед показників духовної сфери нами було досліджено духовний потенціал особистості, що базується на таких психологічних механізмах як децентрація, рефлексія, трансценденція й почуття загальної єдності; рівень сформованості мотивації духовно-морального розвитку, релігійних потреб, духовно-релігійного досвіду, патріотичності. Також було досліджено особистісну спрямованість (на себе, на людей, на справу, на Бога), показники психосоматичного стану (самопочуття, активність, настрої), а також ступінь прояву окремих рис характеру, які визначають його гармонійність. У дослідженні використовувались методики: «Духовний потенціал» Е.О. Помиткіна [4], САН, анкета Н.В. Павлик «Мотивація духовно-морального розвитку», а також емпіричні методики Н.В. Павлик «Особистісна спрямованість» й «Структура і зміст характеру» [2]. Співвідношення відсотків осіб в залежності від рівня духовності та гармонійності характеру відображено на Мал. 2.

Мал. 2. Співвідношення відсотків осіб в залежності від рівня духовності та гармонійності характеру (загальна вибірка)

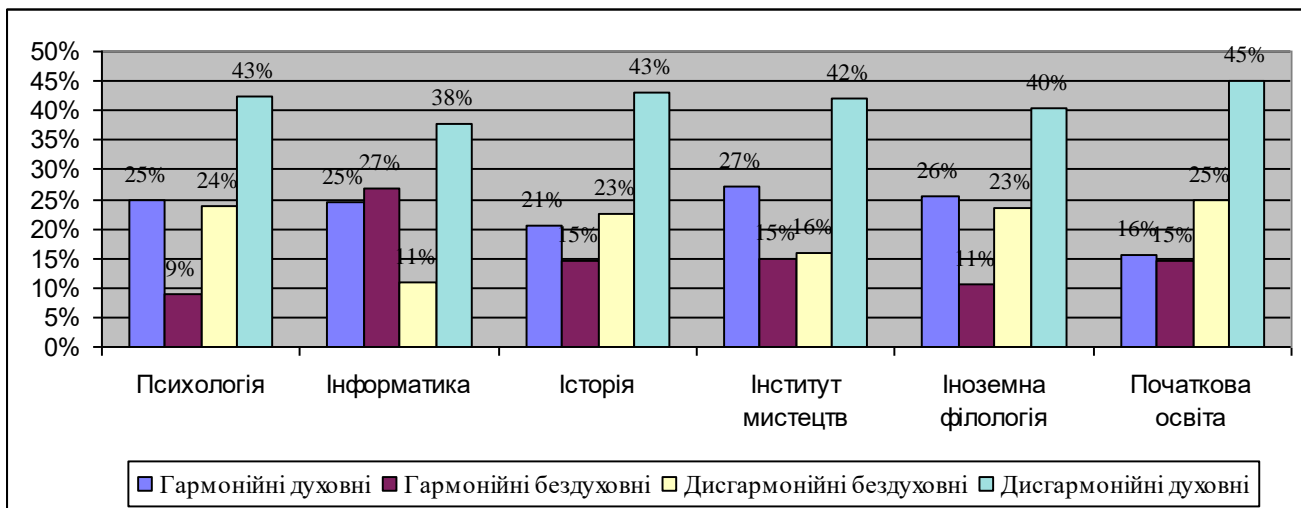
В цілому статистика свідчить про те, що серед молоді більше духовних осіб (66%) ніж бездуховних (34%), а ступінь гармонійності характеру, нажаль, переважає у бік дисгармонійності. Як бачимо з діаграми, у загальній вибірці переважають духовні особи, які мають дисгармонійний характер (40%). Це означає, що суспільство має досить високий відсоток молоді, яка переживає стан духовно-особистісної кризи. Приємно відзначити, що чверть молоді є відносно гармонійною і духовною (26%). Але треба зауважити, що в цю категорію потрапили не тільки високо духовні особистості, але й особи, що мають рівень духовності й гармонійності характеру вище середнього. Духовними але дисгармонійними виявилися 14% осіб, які характеризуються відсутністю мотивації до морального саморозвитку (навіщо розвиватись, коли я досить адаптований в соціумі). П'ята частина опитаних є дисгармонійними та бездуховними. На наш погляд, це дуже високий відсоток осіб у суспільстві, які створюють своєрідну «зону ризику» – потенційно психопатичних особистостей, які самі, знаходячись у стані емоційного дискомфорту та соціально-психологічної дезадаптації, дисгармонізують сферу міжособистісних стосунків навколо, оскільки не мають моральних ставлень до інших і не володіють психологічними механізмами духовного розвитку (децентрацією, рефлексією). У наслідок дисгармонійності свого характеру вони створюють психологічні проблеми для оточуючих, не відчуваючи при цьому внутрішнього дискомфорту, оскільки духовні почуття (совісності, співстраждання, любові) в них відсутні. Розподіл ступеню духовності та гармонійності характеру варіюється в залежності від умов і профілю навчання (див. Мал. 3-4).

Мал. 3. Співвідношення духовності й гармонійності у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах

З діаграми видно, що найменш диференційованою є вибірка старшокласників, де кількість духовних й гармонійних осіб майже дорівнює кількості бездуховних дисгармонійних та духовних дисгармонійних учнів (27-28%). Відсоток бездуховних учнів, що мають гармонійний характер вище, ніж в інших навчальних закладах. Це свідчить про низький рівень мотивації духовно-морального розвитку в умовах навчання у загальноосвітніх навчальних закладів. На відміну від старшокласників учні ПТНЗ переробної промисловості та будівельного коледжу продемонстрували вищий рівень духовного розвитку при нижчому рівні гармонійності характеру. Цей факт може бути зумовлений тим, що умови навчання у ПТНЗ сприяють зрушенню стану спокою та емоційної рівноваги учнів і викликають соціально-психологічну дезадаптацію особистості й дисгармонізацію характеру. Подолання цього дисгармонійного психологічного стану можливо завдяки духовно-особистісному зростанню. Отже, досить високий відсоток духовних учнів ПТНЗ, які мають дисгармонії характеру (41%), свідчить про наявність психологічної кризи, що зумовлена зміною умов навчання й сприяє духовно-особистісному розвитку в юнацькому віці.

Співвідношення духовності та гармонійності характеру студентів ВНЗів свідчить про значне переважання кількості духовних осіб з характерологічними дисгармоніями (38-45%) (Мал. 4). Відсоток духовних осіб із гармонійним характером значно нижче (16-27%) ніж в учнів ПТНЗ. Цікавою є динаміка відсотка бездуховних осіб. Найменший відсоток бездуховних осіб, що мають дисгармонійний характер спостерігається у студентів за фахом «Інформатика» (11%) та «Мистецтво» (16%).

Мал. 4. Співвідношення духовності й гармонійності у вищих навчальних закладах

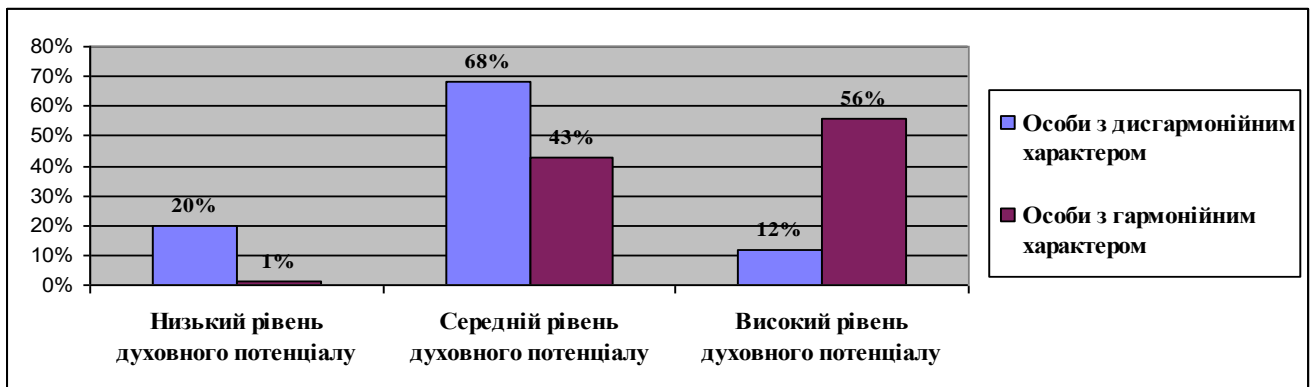
Найбільшу кількість бездуховних осіб із гармонійним характером демонструють інформатики, а найменшу – майбутні психологи.

Це можна інтерпретувати таким чином: у психологію йдуть переважно особи, які мають дисгармонійний характер (67%) з метою вирішення особистісних проблем, оскільки вони страждають від соціально-психологічної дезадаптації й нерозвиненості духовних механізмів гармонізації власного характеру. Технічний фах обирають переважно гармонійні, особи, проте вони не мають мотивації духовно-морального розвитку, оскільки добре адаптовані у соціумі. Можемо припустити, що психологічно-професійний інтерес в юнацькому віці зумовлюється найбільш проблемною сферою особистого життя (неактуальні життєві проблеми не викликають підвищеного інтересу).

Отже, серед усіх верств юнацтва переважають духовні особи, які мають певні характерологічні дисгармонії, що свідчить про наявність духовно-особистісної кризи юнацького віку. Звідси випливає, що духовний розвиток спричиняє дисгармонізацію характеру юнаків та дівчат (ті звичайні явища й ситуації, які раніше не викликали сумнівів, зараз потребують морального самовизначення, знаходження особистісної позиції, що зумовлює психічну напругу і соціально-психологічну дезадаптацію особистості). Це положення нібито суперечить гіпотезі нашого дослідження про те, що розвиток духовного потенціалу виступає чинником гармонізації характеру особистості

в юнацькому віці. Але з іншого боку це наштовхує на припущення, що процес гармонізації характеру особистості *не є лінійним* на відміну від процесу духовного розвитку. Тобто, гармонізація характеру під впливом духовних чинників має періодичність гармонійного підйому особистості та кризових станів, коли характер людини відрізняється вираженою дисгармонійністю й викликає соціально-психологічну дезадаптацію особистості.

Для перевірки цього припущення нами було проведено дослідження впливу духовності на ступінь гармонійності характеру за допомогою методу полярних груп, а також кореляційного та регресійного аналізу. За критерієм гармонійності характеру загальна вибірка була розділена на три підгрупи: особи з високим, середнім і низьким рівнем гармонійності характеру. Далі ми використовували метод полярних груп, порівнюючи характеристики представників гармонійного й дисгармонійного характеру. Виявилось, що у вибірці з дисгармонійним характером переважає відсоток осіб з низьким та середнім рівнем духовного потенціалу, а у вибірці з гармонійним характером значно превалюють особи з високим рівнем духовного потенціалу) (Мал. 5).

Мал. 5. Рівень духовного потенціалу у вибірках з дисгармонійним та гармонійним характером

Отже, гармонійність характеру безпосередньо пов'язана з духовним рівнем. Ця закономірність наочно свідчить про духовну детермінацію гармонійності характеру в юнацькому віці. Також було проведено порівняльний аналіз інтеркореляційних зв'язків показника духовного потенціалу з іншими показниками (спрямованістю особистості, гармонійністю характеру, характерологічними рисами, показниками самопочуття, активності, настрою) у вибірках з дисгармонійним, гармонійним

характером та загальній виборці. В результаті встановлено наступні закономірності.

Гармонійність характеру пов'язана з духовним потенціалом ($r = 0,35$) (особливо з децентрацією ($r = 0,41$) і рефлексією ($r = 0,26$)), почуттям щасливості ($r = 0,27$), самопочуттям ($r = 0,33$), активністю ($r = 0,31$), настроєм ($r = 0,33$). Цікавим є факт наявності кореляцій у виборці дисгармонійних осіб між гармонійністю характеру та моральною самооцінкою ($r = 0,40$) і відсутністю цього зв'язку у виборці гармонійних осіб. Тобто, дисгармонійні особи залежать від самооцінки, а гармонійні – вільні від неї. Аналогічна закономірність простежується стосовно зв'язків гармонійності характеру з духовно-релігійною спрямованістю на Бога ($r = 0,33$) й патріотичністю ($r = 0,26$) (у загальній та гармонійній вибірках вони присутні, а в дисгармонійній відсутні). Отже, гармонійність характеру пов'язана з духовними і психосоматичними показниками.

Духовний потенціал має виражену кореляцію з духовно-релігійною спрямованістю ($r = 0,53$), цілісністю ($r = 0,51$), силою ($r = 0,40$) й м'якістю характеру ($r = 0,47$), загальною гармонійністю характеру ($r = 0,35$), духовно-моральними рисами (совісністю, альтруїзмом, чесністю) ($r = 0,41$), креативністю ($r = 0,36$), морально-комунікативними якостями (доброзичливістю, емпатією) ($r = 0,47$). Можна констатувати факт наявності кореляцій між духовним потенціалом з духовно-релігійною спрямованістю особистості й моральними якостями (альтруїзмом, відповідальністю) у виборці гармонійних осіб і відсутністю цього зв'язку у виборці дисгармонійних осіб.

З метою встановлення психологічних закономірностей детермінаційного впливу духовних чинників на гармонійність характеру було проведено регресійний аналіз між показником гармонійності характеру та духовними показниками, з якими він має значущі кореляції. Було встановлено, що гармонізації характеру в юнацькому віці найбільш сприяють такі духовні чинники як децентрація, рефлексія, духовно-релігійна спрямованість особистості, моральна самооцінка, а також самопочуття, настрої та почуття щасливості. Тобто, гармонійність характеру визначається впливом духовних та психофізіологічних чинників.

Цікавим є те, що гармонійність характеру визначає ступінь релігійного досвіду. Тобто, глибоко пізнати Бога може тільки гармонійна людина. Дисгармонійність характеру заважає актуалізації духовно-моральних релігійних цінностей у житті.

Почуття щасливості не залежить від духовного потенціалу й спрямованості особистості, але визначається несуперечливістю характеру й оптимізмом. Цікавим є факт, що совісність негативно впливає на почуття щасливості (доки сумління не мучить, людина відчувається щасливою). Отже, духовний розвиток не робить людину емоційно задоволеною, оскільки вимагає зусиль щодо моральної роботи над собою. Це може сприяти загостренню духовно-особистісних криз, для подолання яких необхідні стійка духовна мотивація і вольові якості. З віком щасливість знижується.

Духовний потенціал особистості залежить від особистісної спрямованості на людей і на Бога, цілісності, сили й м'якості характеру, а також від духовно-моральних рис (совісності, альтруїзму, відповідальності, чесності), креативних (креативності, толерантності, принциповості), вольових (терплячості, організованості) та морально-комунікативних якостей (доброзичливості, емпатії, оптимістичності). Невротичність також підвищує духовний потенціал особистості, посилюючи нервово-психічну чутливість. Егоїстична спрямованість на себе знижує духовний потенціал особистості.

Отже, ми не можемо констатувати факт односпрямованого детермінаційного впливу духовного розвитку на процес гармонізації характеру в юнацькому віці. Але ми можемо стверджувати, що духовний потенціал і гармонійність характеру взаємовпливають одне на одне. Окремі компоненти духовного потенціалу сприяють гармонізації характеру, в той час як певні конструктивні риси зумовлюють зростання духовного потенціалу. Отже, гармонійний характер є психологічною передумовою і одночасно результатом духовного розвитку особистості в юнацькому віці.

Висновки. Духовний розвиток виступає важливим чинником гармонізації характеру в юнацькому віці. Найбільш значущими є такі духовні чинники як децентрація, рефлексія, патріотичність, духовно-релігійна спрямованість особистості.

Духовний потенціал і гармонійність характеру взаємовпливають одне на одне.

Експериментальне дослідження показало, що духовний потенціал не завжди

позитивно корелює з гармонійністю характеру особистості. Це зумовлено тим, що процес гармонізації характеру не є лінійним: він має періодичність гармонійного підйому та кризових станів, коли характер людини відрізняється вираженою дисгармонійністю, що спричиняє соціально-психологічну дезадаптацію особистості.

Лише за умови неперервного духовного розвитку та невпинної моральної боротьби особистості з власною недосконалістю відбувається поступова гармонізація характеру у напрямку духовно-морального ідеалу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці психологічних методів (технологій психологічного консультування, психологічного тренінгу) та психолого-педагогічних програм (спекурсів) щодо гармонізації характеру старшокласників та студентів, які спираються на визначені закономірності духовної детермінації характерологічного розвитку в юнацькому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левитов, Н. Д. Психология характера / Н.Д. Левитов. Изд. 3. – М., "Просвещение", 1969. – 424 с.
Levitov, N. D. Psihologija haraktera / N.D. Levitov. Izd. 3. – Moscow, "Prosveshhenie", 1969. – 424 p.
2. Павлик, Н.В. Психодіагностика особливостей характеру майбутнього педагога: метод. рек. / Наталія Павлик. – К.: Логос, 2013. – 48 с.
Pavlyk, N.V. Psychodiagnostyka osoblyvostej harakteru majbutn'ogo pedagoga: metod. rek. / Natalija Pavlyk. – Kyiv: Logos, 2013. – 48 p.
3. Структура характера – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera>.
Struktura haraktera – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera>.
4. Помиткін, Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді / Помиткін Едуард Олександрович / Дис. ... доктора психол. наук: 19.00. 07. – К., 2008. – 560 с.
Pomytkin, E. O. Psychologichni zakonomirnosti ta mehanizmy duhovnogo rozvytku ditej i molodi / Pomytkin Eduard Oleksandrovych / Dys. ... doktora psyhol. nauk: 19.00. 07. – Kyiv, 2008. – 560 p.
5. Фортунатова, М.О. Формування моральних цінностей у дошкільнят і молодших школярів / Фортунатова М.О. – Батьківський комітет України: газета для батьків та вчителів № 1 (7), 2014. – С. 8.
Fortunatova, M.O. Formuvannja moral'nyh cinnostej u doshkil'njat i molodshyh shkoljariv / Fortunatova M.O. – Bat'kivs'kyj komitet Ukrai'ny: gazeta dlja bat'kiv ta vchyteliv № 1 (7), 2014. – P. 8.